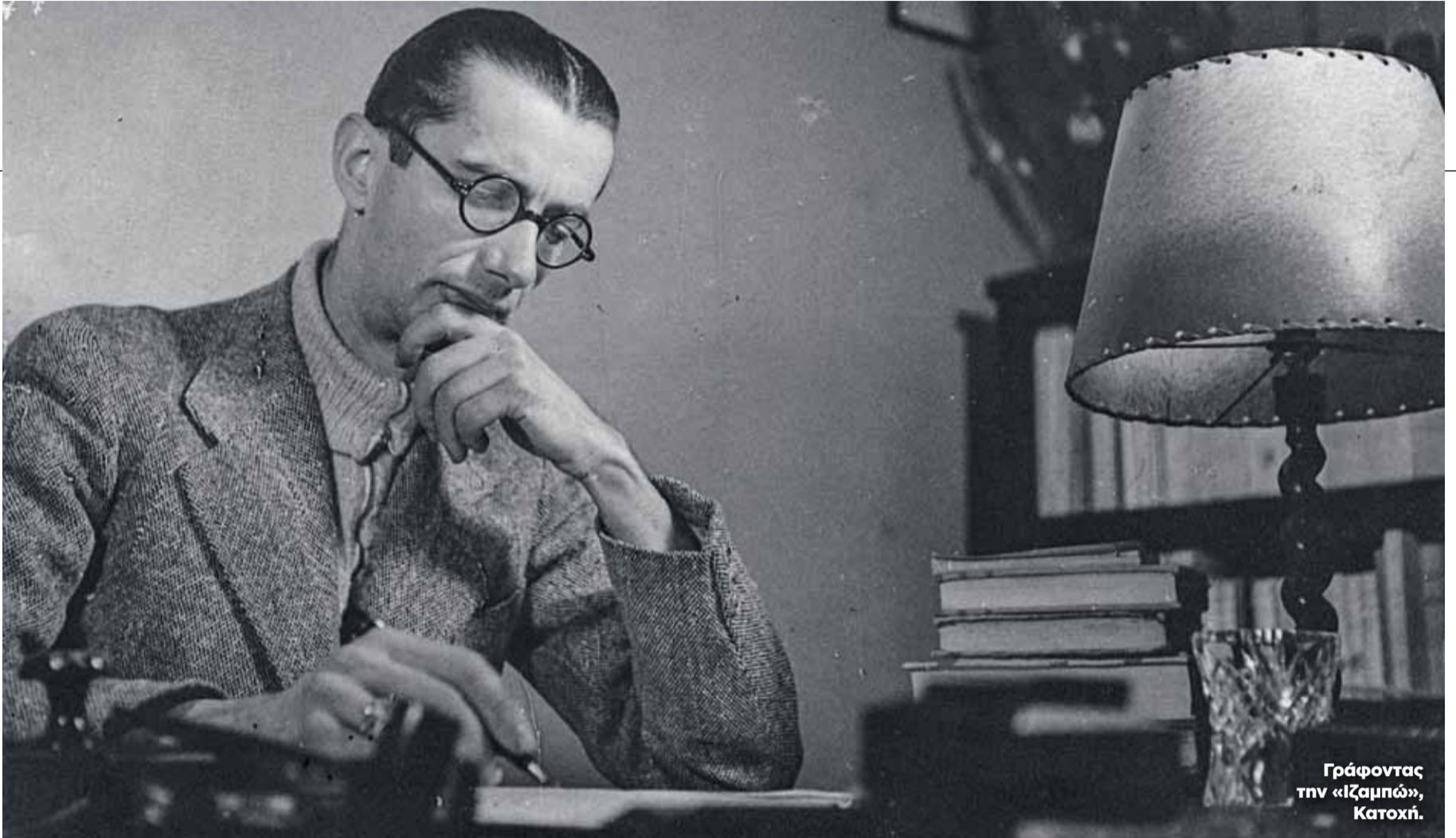

Επάγγελμα: συγγραφέας

Γράφοντας την «Ιζαμπώ», Κατοχή.

Αγγελος Τερζάκης

Οδοιπόρος ενός αιώνα

Η **εργασία** στο **Εθνικό Θέατρο**, η **αρθρογραφία** στο «**Βήμα**», οι «**Εποχές**». **Θεατρικά, μυθιστορήματα, δοκίμια. Ταξίδια, επαφές, μεταφράσεις.**

Το αρχείο του συγγραφέα και ακαδημαϊκού αφηγείται ποικίλες **διαδρομές της ζωής** και του **έργου** του **εντός** και **εκτός** των **συνόρων**

ΤΗΣ
ΛΑΜΠΡΙΝΗΣ
ΚΟΥΖΕΛΗ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΑΣΚΣΑ, ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΩΝ, ΑΡΧΕΙΟ Α. ΤΕΡΖΑΚΗ

Τον Ιούλιο του 1967 ο Αγγελος Τερζάκης υποβάλλει προς το ΙΚΑ αίτηση συνταξιοδότησης από το Εθνικό Θέατρο προσκομίζοντας τη σχετική βεβαίωση και τα βιβλιάρια ασφαλίσεων και δηλώνοντας ότι από τον διορισμό του, στις 10 Οκτωβρίου 1937, ως γραμματέας, υπηρέτησε στον οργανισμό ανελλιπώς.

Έχουν γραφτεί στην Ιστορία με χρυσά γράμματα. Αλλά οι άνθρωποι των γραμμάτων στην Ελλάδα σπάνια μπόρεσαν να βιοποριστούν από την πένα τους. Τραπεζικοί, κρατικοί και ιδιωτικοί υπάλληλοι, γιατροί και έμποροι, διανομείς και εκπαιδευτικοί, απασχολούνται σε ποικίλα επαγγέλματα – όχι πάντοτε αγόγγυστα. Γεννημένος στο Ναύπλιο το 1907, ο Αγγελος Τερζάκης, γιος του βουλευτή Αργολιδοκορινθίας του *Ελευθερίου Βενιζέλου Δημητρίου Τερζάκη*, σπουδάζει νομικά στην Αθήνα, αλλά ύστερα από μια σύντομη ενασχόληση με τη δικηγορία αντιλαμβάνεται πως αυτή δεν είναι μια καριέρα που τον ενδιαφέρει. Είναι φύση καλλιτεχνική, ζωγραφίζει, έχει σπουδάσει μουσική, τον ενδιαφέρει το γράψιμο. Έχει ήδη εκδώσει, ως φοιτητής, το πρώτο του βιβλίο, τα διηγήματα *Ο Ξεχασμένος* (1925), διευθύνει τα βραχύβια λογοτεχνικά περιοδικά *Πνοή* (1928-1930) και *Λόγος* (1930-1931) και ετοιμάζει το πρώτο του μυθιστόρημα (*Οι Δεσμώτες*, 1932). Το 1937, τη χρονιά που κυκλοφορεί το τρίτο μυθιστόρημά του *Η μενεξεδένια πολιτεία*, γίνεται η πρόσληψή του στο Εθνικό Θέατρο, όπου είχε ανέβει την προηγούμενη χρονιά το βυζαντινό του δράμα *Αυτοκράτωρ Μιχαήλ* με τον *Αλέξη Μινωτή* και την *Κατίνα Παξινού*. Έχει την καλή τύχη να εξασφαλίζει τον βιοπορισμό του σε έναν χώρο ο οποίος παράλληλα τροφοδοτεί τα ενδιαφέροντά του. Για τα επόμενα τριάντα χρόνια θα υπηρετήσει το Εθνικό Θέατρο από διάφορες θέσεις, ως καλλιτεχνικός διευθυντής, υπηρεσιακός γενικός διευθυντής, διοικητικός σύμβουλος και διευθυντής δραματολογίου, καθηγητής και διευθυντής της Δραματικής Σχολής. Εργάζεται στο Εθνικό Θέατρο το πρωί και γράφει στο σπίτι από το βράδυ ως τα ξημερώματα.

Στέλεχος του Εθνικού Θεάτρου

Στο αρχείο του στο Αρχείο Αγγελου Τερζάκη που απόκειται στο Τμήμα Αρχείων της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (ΑΣΚΣΑ) ο ερευνητής συναντά σε φα-

κέλους μεθοδικά ταξινομημένους από τον ίδιο τον συγγραφέα θέματα εξετάσεων και βαθμολογίες σπουδαστών, αποδελτιώσεις ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας για το δράμα, ιδιόχειρες σημειώσεις, σχέδια μαθημάτων και ολοκληρωμένες διαλέξεις για τη Δραματική Σχολή που συγκροτούν τη θεωρία του Τερζάκη για το δράμα, η οποία συμπυκνώθηκε στο δοκίμιο *Αφιέρωμα στην τραγική Μούσα* (1970). Τον θεατρικό Τερζάκη έχει εξετάσει συστηματικά στη διατριβή του *Ο Αγγελος Τερζάκης ως δραματογράφος* (ΑΠΘ, 2005) ο *Ηρακλής Χατζηιωαννίδης* και τη σχέση του με την πλησία έβδομη τέχνη τεκμηριώνει ο *Θανάσης Αγάθος* στη μελέτη του *Ο Αγγελος Τερζάκης και ο κινηματογράφος* (Gutenberg, 2020), ωστόσο έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί αναλυτικότερα και ο θεσμικός του ρόλος ως στελέχους του Εθνικού Θεάτρου.

Όταν το 1961 συζητείται η σύσταση Οργανισμού του Εθνικού Θεάτρου ο Τερζάκης παίρνει μέρος με αρκετά υπομνήματα για τα προσόντα και τις αρμοδιότητες του διευθυντή της Δραματικής Σχολής ενώ δεν διστάζει να τοποθετηθεί απερίφραστα σε διενέξεις, όπως αυτή του Δημήτρη Χορν με τον καλλιτεχνικό διευθυντή του Εθνικού Αλέξη Μινωτή για επιλογές του δραματολογίου. Σε επιστολές που ανταλλάσσουν, μέμφεται τον Χορν, ο οποίος είχε πρωταγωνιστήσει στο ανέβασμα του δικού του έργου *Θωμάς ο Δίψυχος* το 1962, ότι έχει «ψήσει κυριολεκτικά» τον Μινωτή. Και καταλήγει: «*Αλλά στο πρόσωπο του Μινωτή, αυτή τη στιγμή, μια κι εκείνος είναι Καλλιτεχνικός Διευθυντής, εξευτελίζεται το Εθνικό Θέατρο. Κι εγώ, παρ' όλα όσα ισχυρίζομαι για τη συνέπειά μου, πιστεύω πως χρειάζεται αυτός ο θεσμός. Όχι για το σύνολο του ελληνικού θεάτρου. Αυτό θα είταν*

τίποτα. Για τη χώρα. Δεν μπορεί όμως να σταθεί Εθνικό Θέατρο παρά μόνον αν και μερικοί καλλιτέχνες, από τους ξεχωριστούς, το πιστέψουν έμπρακτα, δηλαδή με κάποια αβαραία της φιλαρέσκειάς τους» (9.8.1966).

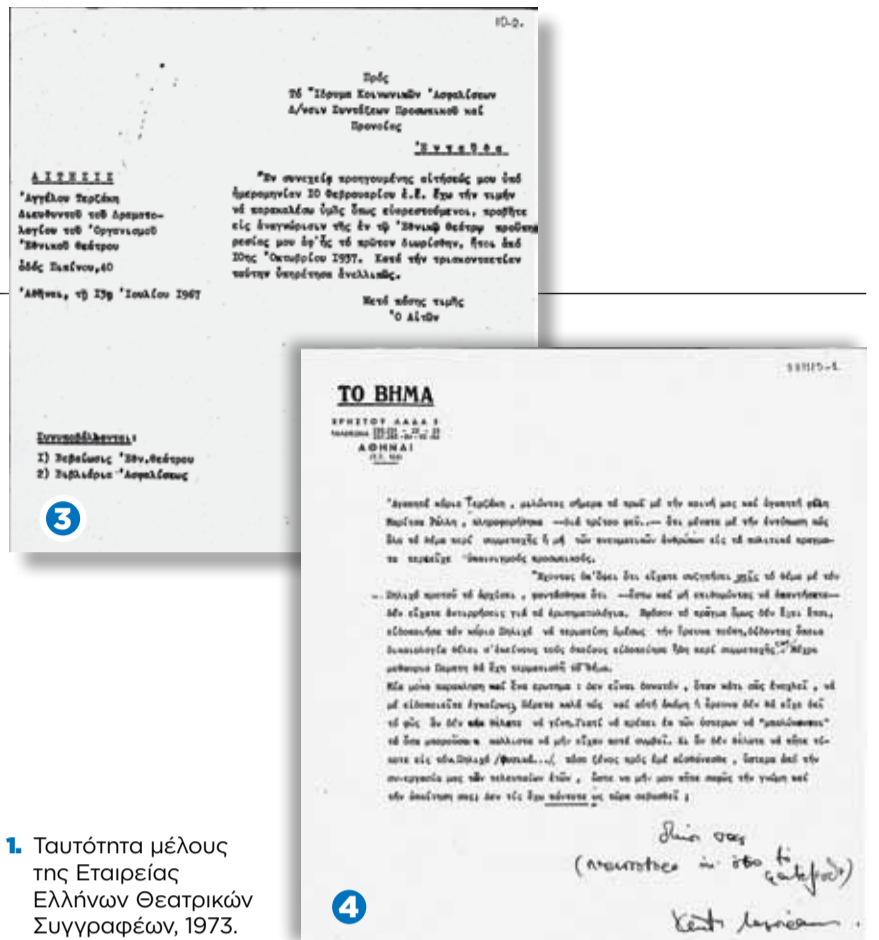
Ο διανοούμενος και ο εκδότης

Από τις 22 Ιανουαρίου 1947 αρχίζει η συνεργασία του με «Το Βήμα», από τη στήλη «Οι άνθρωποι και το πνεύμα». Αναγγέλλοντας τη συνεργασία με τον «*διακεκριμένο λογοτέχνη*» η εφημερίδα τονίζει «*και το ήθος του διανοουμένου ως μία έκφραση πνευματικής ευθύτητας και ανψώσεως η οποία τον διακρίνει όχι μόνον ως Συγγραφέα αλλά και ως άνθρωπον*». Η προσωπική αναγνώριση του Τερζάκη είναι παράλληλα ενδεικτική για το κύρος του συγγραφέα στην κοινωνία της εποχής. Περίπου είκοσι χρόνια αργότερα, αντίστοιχο σεβασμό προς τον άνθρωπο του πνεύματος δείχνει και ο νεαρός εκδότης *Χρήστος Λαμπράκης* που είχε «κληρονομήσει» τον συνεργάτη επιφυλλιδογράφο από τον πατέρα του αναθέτοντάς του επιπλέον τη διεύθυνση του ιστορικού περιοδικού πνευματικού προβληματισμού και γενικής παιδείας «*Εποχές*» (1963-1967).

Τη βαρύτητα του ρόλου του Τερζάκη στην εφημερίδα αλλά και τις ευαίσθητες ισορροπίες μεταξύ συγγραφέα και εκδότη μαρτυρεί αχρονολόγητη επιστολή του Λαμπράκη, πιθανότατα του Οκτωβρίου του 1965. Αφορμή η έρευνα του *Γιώργου Πηλιχού* «*Πρέπει ο πνευματικός άνθρωπος να μετέχει στους ιδεολογικούς αγώνες*» που αρχίζει να δημοσιεύεται στα «*Νέα*» στις 11.10.1965, μέσα στην πολιτική κρίση που ακολούθησε τα Ιουλιανά. Ο Τερζάκης επιλέγει να μη συμμετάσχει στην έρευνα, και φαίνεται, όπως πληροφορείται ο

Για την ευγενική παραχώρηση του αρχαικού υλικού ευχαριστούμε το Τμήμα Αρχείων της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (ΑΣΚΣΑ) και τις κυρίες Ναταλία Βογκέικωφ και Λήδα Κωστάκη, τον κ. Δημήτρη Τερζάκη και τις κυρίες Άννα Λαμπράκη και Λένα Σαββίδη.

1. Ταυτότητα μέλους της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, 1973.
2. Με τον Δημήτρη Χορν, από την προετοιμασία της παράστασης «Θωμάς ο Δίψυχος», 1962.
3. Αίτηση συνταξιοδότησης του Τερζάκη από το Εθνικό Θέατρο, 1967.
4. Επιστολή του Χρήστου Λαμπράκη προς τον Αγγελο Τερζάκη

να το μεταφράσουν με επιστολή που αποστέλλεται στη διεύθυνση του Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Σταδίου 38, από όπου προφανώς οι δύο Γερμανίδες προμηθεύτηκαν το μυθιστόρημα. Η προσπάθεια φαίνεται πως τελικά δεν ευοδώθηκε, ωστόσο καλύτερη τύχη είχε το 1965 η αντίστοιχη πρόταση της ελληνίστριας Σόνιας Ιλίνσκαγια από τη Μόσχα, συζύγου του πεζογράφου Μήτσου Αλεξανδρόπουλου, να μεταφράσει στα ρωσικά την *Πριγκιπέσα Ιζαμπώ*. Η μετάφραση θα κυκλοφορήσει το 1968 και «έγινε κυριολεκτικά ανάρπαστη», ενημερώνει η μεταφράστρια, «θα είναι περίπου μήνας που εκδόθηκε, αλλά από τα κεντρικά βιβλιοπωλεία της Μόσχας έχει εξαφανιστεί». Ο Τερζάκης είχε ταξιδέψει στην ΕΣΣΔ τον Ιούνιο 1959, από όπου έστειλε καθημερινές ανταποκρίσεις στο «Βήμα». Ωστόσο, ο εκδοτικός οίκος δεν κλείνει συμβόλαια με ξένους συγγραφείς διότι η ΕΣΣΔ δεν έχει υπογράψει τη Διεθνή Σύμβαση Συγγραφικών Δικαιωμάτων και το θέμα της αμοιβής του συγγραφέα θα χρειαστεί προσαρθεία και τη μεσολάβηση της Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων.

«Playwright in residence»

Ο Τερζάκης ταξίδευε συχνά στο εξωτερικό τα καλοκαίρια, όπου ερχόταν και σε επαφή με συγγραφείς και διανοητές, αρκετοί από τους οποίους φιλοξενήθηκαν στις «Εποχές». Ξεχωρίζει η φιλοξενία του ως «Playwright in residence» στο πρόγραμμα «Tufts Summer Theater» του Πανεπιστημίου Ταφτς στη Βοστώνη τον Ιούλιο του 1964. Στο θέατρο του Πανεπιστημίου κάνει πρεμιέρα στις 15.7.1964, στα αγγλικά, ο *Θωμάς ο Δίψυχος* σε σκηνοθεσία του καθηγητή δραματολογίας Κάλμαν Μπέρνιμ και μετάφραση του έλληνα διδακτορικού φοιτητή, τότε, και μετέπειτα δραστήριου ελληνιστή στις ΗΠΑ Αθανάσιου Αναγνωστόπουλου. Στη διάρκεια της παραμονής του στη Βοστώνη, δόθηκε στον Τερζάκη η ευκαιρία να μιλήσει για το έργο του, θεατρικό και πεζογραφικό, σε δείπνο προς τιμήν του, με την παρουσία κριτικών από τη Νέα Υόρκη και τη Βοστώνη. Την επίσκεψή του κάλυψαν οι εφημερίδες «The Hellenic Chronicle» και «The Boston Globe». Με τα συνήθη ζητούμενα, της προβολής σε μια μεγάλη γλώσσα και μια χώρα με ρυθμιστικό ρόλο στα λογοτεχνικά πράγματα, ήταν ίσως η πιο λαμπρή στιγμή εξωστρέφειας και προβολής του Αγγελου Τερζάκη. Παρ' όλα αυτά, θα περάσουν όμως πολλά χρόνια ακόμη για τον βραβευμένο συγγραφέα και ακαδημαϊκό ώπου να κυκλοφορήσει το επόμενο βιβλίο του στα αγγλικά το 1978, μεταφρασμένο πάλι από τον Αθανασόπουλο, το *Αφιέρωμα στην τραγική Μούσα*.

Την επόμενη Κυριακή: Νίκος Καζαντζάκης.

Λαμπράκης από κοινή τους φίλη, να έχει την εντύπωση πως η έρευνα «περιέχει υπαινιγμούς προσωπικούς». «Έχοντας υπ' όψει ότι είχατε συζητήσει σεις το θέμα με τον Πηλιχό προτού αρχίσει, φαντάστηκα ότι —έστω και μη επιθυμώντας να απαντήσετε— δεν είχατε αντιρρήσεις για τα ερωτηματολόγια. Εφόσον το πράγμα όμως δεν έχει έτσι, ειδοποίησα τον κύριο Πηλιχό να τερματίσει αμέσως την έρευνα τούτη, δίδοντας όποια δικαιολογία θέλει σ' εκείνους τους οποίους ειδοποίησε ήδη περί συμμετοχής...» του γράφει ο εκδότης και συμπληρώνει, μαλώνοντας τρυφερά τον συνεργάτη του: «Μία μόνο παράκληση και ένα ερώτημα: Δεν είναι δυνατόν, όταν κάτι σας ενοχλεί, να με ειδοποιείτε εγκαίρως; [...] τόσο ξένος προς εμέ αισθάνεσθε, ύστερα από την συνεργασία μας των τελευταίων ετών, ώστε να μην μου πήτε σαφώς την γνώμη και την απαίτησή σας; Δεν τις έχω πάντοτε ως τώρα σεβασθεί;».

«Μια σχέση κατανόησης»

Δεν μαρτυρείται στο Αρχείο Τερζάκη η απάντησή του στον εκδότη. Το πιθανότερο είναι πως δεν συγκάτενευσε στη διακοπή της έρευνας σεβόμενος με τη σειρά του την ευθύνη της εφημερίδας απέναντι στους συμμετέχοντες στην έρευνα. Η έρευνα ολοκληρώθηκε στις 5.11.1965 – τριάντα τρεις από τους σαράντα ερωτηθέντες απάντησαν «Ναι». «Ήταν πολύ διαφορετικοί χαρακτήρες ο πατέρας μου και ο Χρήστος Λαμπράκης» σχολιάζει σήμερα στο «Βήμα» ο Δημήτρης Τερζάκης, «αλλά τη συνεργασία τους τη χαρακτήριζε η κατανόηση. Ενδειξη της εκτίμησής του ήταν η πρωτοβουλία του Λαμπράκη να αναλάβει τα έξοδα της κηδείας του πατέρα μου». Ο Λαμπράκης είχε εμπιστοσύνη και είχε παραχω-

ρήσει απόλυτη ελευθερία στον διευθυντή των «Εποχών», με μόνο αίτημα να ενημερώνεται για την αρθρογραφία τη σχετική με ζητήματα της πολιτικής επικαιρότητας. Ο Τερζάκης έγραφε ανελλιπώς στο «Βήμα» ως τον θάνατό του, αφήνοντας στο γραφείο του έτοιμες αρκετές επιφυλλίδες, ενώ ασκούσε και θεατρική κριτική (1948-1965).

Ερωτευμένες γυναίκες, νεαροί διδάκτορες

Ταξιδιώτες στην Ελλάδα που γοιτεύονται από τη χώρα, συστάσεις βιβλιοπωλών, νεαροί μεταπτυχιακοί φοιτητές στο εξωτερικό και ελληνίστριες ερωτευμένες με Έλληνες είναι οι πύλες εισόδου της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό, τουλάχιστον στην προ Διαδικτύου εποχή, όπως μαρτυρεί η Αλληλογραφία Τερζάκη. Ενδεικτικά είναι όσα του γράφουν (1.6.1967) δύο Γερμανίδες από τη Στουτγάρδη, η Ερικα Μίλερ και η Ιλσε Λέναρτ, που μαθαίνουν ελληνικά με τον έλληνα διδακτορικό φοιτητή στη Γερμανία Λάμπρο Μυγδάλη, μετέπειτα διδάσκοντα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ονειρό τους ήταν να ταξιδέψουν στην Ελλάδα και πράγματι θαύμασαν τα κάλλη της επί πέντε εβδομάδες τον Μάιο της ίδιας χρονιάς. «Δεν παραιψάμαμε όμως να ρωτήσουμε και για τους σύγχρονους Έλληνες λογοτέχνες. Ένας Σεφέρης, ένας Βενεζής και ένας Καζαντζάκης μάς ήταν γνωστοί από τις μεταφράσεις τους στη γερμανική. Πήραμε πληροφορίες από βιβλιοπωλεία στην Αθήνα και αποφασίσαμε να αγοράσουμε ένα βιβλίο από άγνωστο για μας λογοτέχνη. Αγοράσαμε το δικό σας μυθιστόρημα Η μενεξεδένια πολιτεία. Δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο μας ενθουσίασε...» του γράφουν και του ζητούν την άδεια

Β Ταξιδιώτες στην Ελλάδα που γοιτεύονται από τη χώρα, συστάσεις βιβλιοπωλών, νεαροί μεταπτυχιακοί φοιτητές στο εξωτερικό και ελληνίστριες ερωτευμένες με Έλληνες είναι οι πύλες εισόδου της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό